

DUALISTIK MOLIYA TIZIMIGA EGA MAMLAKATLARDAGI ISLOM MOLIYASINING TAHLILI

Adxamjonov Shoxbozbek Bobirjon o'g'li

Tashkent davlat iqtisodiyot universiteti "Moliya bozori va sug'urta ishi" kafedrasida assistenti

email: shokhboz@gmail.com

ARTICLE INFORMATION	ABSTRACT
Volume: 1 Issue: 8 DOI: https://doi.org/10.55439/INSURE/vol1_iss8/a3	Ushbu maqolaning maqsadi islom moliyasi rivojlangan mamlakatlarning ilg'or tajribalarini o'rganish asosida, O'zbekistonda islom moliyasini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Shu bilan birga, maqolada dualistik moliya tizimining o'ziga xos tomonlari yoritilgan, ushbu yo'nalishdagi jahon tajribasini o'rganish holda, uni milliy moliyaviy amaliyotga tatbiq etish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.
KEYWORDS	Dualistik moliya tizimi, islom moliyasi, an'anaviy moliya, islom kapital bozori, islom banklari.

Kirish (Introduction/Введение).

So'nggi yillarda ko'plab mamlakatlar Moliya tizimini rivojlantirishda dualistik moliya tizimini afzal ko'rmoqda. Bu an'anaviy moliya tizimi va islom moliyasi bilan parallel ravishda amalga oshirilayapti. Islomiy moliya tarmog'i esa jahonda jadal rivojlanib borayotgan sohalaridan biri hisoblanadi. Aholisining asosiy qismi musulmonlardan iborat bo'lgan davlatlar uchun ushbu tarmoqni rivojlantirish, dolzarb hisoblanadi. Shunday ekan, musulmon davlatlaridagi faoliyati islomiy moliyalashtirishga asoslangan mavjud banklar, investitsiya fondlari va kompaniyalar mablag'larini O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va xususiy sektorni qo'llab-quvvatlash maqsadida jalb etish ayni muddaodir. Buning uchun albatta milliy moliya tizimimizga tizimiga yangicha yondashuv bilan nazar solmoq lozim, ya'ni an'anaviy moliyalashtirish mexanizmlari bilan bir qatorda sherikchilikka asoslangan moliyalashtirish mexanizmlarini joriy etish masalasi tadqiq etilishi muhim va dolzarb hisoblanadi. Mamlakatimizda islom moliyasini joriy qilish va rivojlantirish masalalari muhokamarini ko'rishimiz mumkin. Bunga misol qilib, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Islom taraqqiyot banki guruhi va Arab muvofiqlashtirish guruhi jamg'armalari bilan hamkorlikni yanada kengaytirish va chuqurlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2019-yil 5-martdagi PQ-4224-son qarorini ko'rishimiz mumkin[1]. Bu qaror bilan asosiy yo'nalish hamda vazifalar belgilab olingan edi, ular: energetika, yo'l-transport, kommunal infratuzilmani modernizatsiya qilish, uy-joy qurilishi, bank-moliya tizimini hamda kichik va xususiy tadbirkorlik sektorini rivojlantirish, sog'liqni saqlash va ta'lim tizimlarini takomillashtirish hamda respublika tarmoqlari va hududlarini kompleks rivojlantirishning boshqa yo'nalishlari bo'yicha loyihalarni amalga oshirishga ITB guruhining, shu jumladan Xususiy sektorni rivojlantirish bo'yicha islom korporatsiyasi, Xalqaro islom savdo-moliya korporatsiyasi, Investitsiyalar va eksport kreditlarini sug'urtalash islom korporatsiyasi, Islom tadqiqot va ta'lim instituti, shuningdek, Arab muvofiqlashtirish guruhi jamg'armalarining moliyaviy mablag'larini jalb etish; bank sektorida islomiy moliyalashtirish asoslarini joriy etish, davlat-xususiy sherikligi mexanizmlarini, jumladan vaqf-jamg'armalarni tashkil etish yo'li bilan qo'llab-quvvatlash dasturlarini birgalikda ishlab chiqish va O'zbekistonda tatbiq qilish; respublika tijorat banklari tomonidan tadbirkorlik subyektlarining investitsiya loyihalarini qo'llab-quvvatlash, ularning eksport imkoniyatlarini mustahkamlash uchun islomiy moliyaviy resurslari va mahsulotlarini faol jalb etish kabi vazifalar belgilab berilgan. Shundan kelib chiqib, islom moliya tizimini

O'zbekiston iqtisodiyotiga joriy qilish harakatlari boshlangan deb hisoblash mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

Islom moliyasi jahon olimlari va moliya institutlari tomonidan keng o'rganilgan bo'lib, o'rganish darajasi yanada ortib bormoqda. Xususan Mahdi va Abbes [2] Islom bank ishi so'nggi o'ttiz yil ichida keng miqyosda rivojlanib kelayotganligiga e'tibor qaratgan. Buni banklar va filiallar soni hamda investitsiya qilingan kapital miqdori tobora ortib borayotgani bilan izohlagan. Nagayev va boshqalar[3] o'zlarining izlanishlari natijasida Shariatga mos keladigan aksiyalar an'anaviy kapital va qat'iy daromad bozorlari uchun muhim raqobatchi instrumentga aylanganini ta'kidlashgan. Islom fond bozori indekslariga nisbatan qiziqish 2008-yilgi global moliyaviy inqirozdan keyin sezilarli darajada ortdi. Kalimullinay [4] o'z maqolasida Rossiyada islom moliya bozorining rivojlanishini, uning tartibga solinishi va asosiy to'siqlari, infratuzilmasining rivojlanishi, geografik qamrovi, mavjud bozor ishtirokchilari va uning mahsulot assortimenti, bozor hajmi va prognozi, shuningdek, yangi tashabbuslarni o'rganadi va Islom moliya institutlari va mahsulotlari bozor imkoniyatlarini oshirishga xizmat qiladi degan fikrni ilgari surgan. Gambeeva va Medvedevalar [5] o'zlarining ilmiy maqolalarida islom moliya tizimini rivojlantirishning asoslari va tendentsiyalari, islom moliya institutlari faoliyati tamoyillari, shuningdek, islom moliya tizimida qo'llaniladigan moliyaviy vositalar muhokama qilinadi hamda islom va an'anaviy banklarning o'ziga xos xususiyatlari qiyosiy tahlil qilganlar. Bizning avvalgi ilmiy ishlarimizda XXI asrda jahon moliyat tizimi uchun yangi instrument sifatida joriy etilgan sukuk – islomiy qimmatli qog'ozlar so'nggi yillarda jadallik bilan rivojlanib borayotganligi, jahon moliyaviy-iqtisodiy inqiroz va COVID-19 pandemiyasi davrida ham o'sish tendentsiyasini namoyish etganligi bayon qilingan. Maqolada 2001-2020 yillar davomida sukuk rivojlanishi tahlil qilingan. Malayziya va Turkiya mamlakatlarining bu boradagi statistik ko'rsatkichlari alohida o'rganilgan[6].

Melikov Otobek Maxmadaminovich o'zining shunday deydi. Xulosa qilib aytganda, har bir inson o'zining e'tiqodidan kelib chiqqan holda moliya xizmatlaridan foydalanishga haqli va hozirgi kunda dunyo bo'ylab an'anaviy moliya xizmatlariga alternativ yechimlar yaratilgan zamonda yashayapmiz. Ya'ni, islom moliyasi xizmatlari shariat qoidalariga

Maxsus son 2024

asoslangan va ularga ribo aralashmaydi. Shuningdek, o'tkazilgan tadqiqotlar natijasida islom moliyasi aktivlari yildan-yilga ko'payib borayotganini ko'rishimiz mumkin.

Tadqiqotni amalga oshirishda foydalanilgan usullar (Methods/Методы).

Maqolada ilmiy abstraksiyalash, tasviriy statistika, ekspert baholash, guruhlashtirish, dinamik tahlil usullaridan foydalanilgan

Tahlillar (analysis/Анализ).

Bugungi kunda jadallik bilan rivojlanib borayotgan moliya tizimida islom moliyasini o'rni muhim ahamiyat kasb e'tadi. Bunga qo'shimcha qilish mumkinki hozirga kunda nafaqat musulmon aholisi ko'p mamlakatlar balki no musulmon davlatlar ham bunga qiziqish uyg'otmoqda balki o'z moliya tizimiga tadbqiq qilayotkanini ko'rishimiz mumkin. Investormonitoring sayiting ma'lumotlariga ko'ra, global islom moliya sanoati taxminan 4 trillion dollarga teng. Haqiqatan ham, hisobotga ko'ra, bu ko'rsatkich 2026 yilga kelib 6 trillion dollargacha ko'tariladi. 2021 yilda islomiy bank faoliyati global islom moliya aktivlarining qariyb 70 foizini tashkil qiladi. Ikkinchi yirik segment bu sukuk (shariatga mos keladigan qarz kapitali bozori vositalari), 18% ni, Islom fondlari esa uchinchi o'rinda, taxminan 4% ni tashkil qiladi.

Umuman olganda, islom moliyaviy bank sektori 17 foizga o'sib, 2,8 trillion AQSh dollarini tashkil etdi. Aktivlar bo'yicha ikkinchi yirik sektor bo'lgan sukuk 2021-yilda 14 foizga o'sib, 713 milliard AQSh dollarini tashkil etdi. Dunyo bo'ylab 560 dan ortiq banklar islom tamoyillariga amal qiladi va islomiy moliyaviy aktivlarning o'sishi 2026 yilga borib 5,9 trillion dollarni tashkil etishi kutilmoqda. Yangi emissiya 9 foizga o'sib, rekord darajadagi 202,1 milliard AQSh dollarini tashkil etdi.

Malayziya 650 milliard dollar (2,95 trillion RM) islomiy bank aktivlariga ega bo'lib, u Erondan keyin birinchi va Saudiya Arabistonidan keyin ikkinchi o'rinda turadi. Mamlakatda to'liq islomiy yoki islomiy moliyaviy mahsulotlarni taklif qiluvchi oynalari bo'lgan 38 ta bank mavjud bo'lib faoliyat olib bormoqda. Avstraliya, Shri-Lanka, Afg'oniston, Bangladesh va Pokiston Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi eng rivojlangan islomiy moliya davlati sifatida qarashimiz mumkin.

1-rasm. Yaqin sharqda islom moliya bozorining o'sish prognozi

Yaqin Sharq islomiy moliya bozori hajmi 2024 yilda 2 trillion dollarga baholanmoqda va 2029 yilga kelib 2,57 trillion dollarga yetishi kutilmoqda.

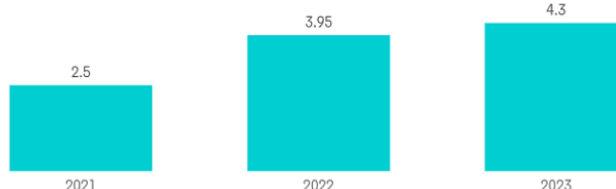
Takaful, Sukuk va Islom fondlari Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi yetakchi islomiy moliya mahsulotlaridan biri hisoblanadi. Bangladesh, Malayziya, Maldiv orollari, Mavrikiy va Indoneziya yetakchi o'rinlarga ega. Malayziya va Indoneziya o'tgan yili 279 milliard dollar va 84 milliard dollarga teng bo'lgan sukuk bilan yetakchi davlatlar qatoriga kiradi. Ushbu tendentsiyalar Osiyo-Tinch okeani mintaqasida o'rnatilgan va doimiy ravishda kengayib borayotgan Islomiy moliya bozorini anglatadi.

London fond birjasi xalqaro sukuk listinglari uchun mashhur joy bo'lib, 2023-yil may oyi holatiga ko'ra 68 ta sukuk emissiyasi orqali 50 milliard AQSh dollari miqdorida mablag' jalb qilgan, birjadan bunday xizmatlardan foydalangan kompaniyalar orasida Islom taraqqiyot banki ham bor. Buyuk Britaniyaning islomiy moliya bozori hajmi 2024 yilda 7,5

milliard dollarga baholanmoqda va 2029 yilga kelib 8,74 milliard dollarga yetishi kutilmoqda.

2-rasm. Sukuk bo'yicha Malayziya va Indoneziya ulushi foizda
Buyuk Britaniya global islom banki aktivlarida nisbatan kichik

3-rasm. Islom moliyasining o'sish surati (AQSh dollarida)

o'yinchi hisoblanadi. Biroq, Buyuk Britaniya Yevropadagi asosiy o'yinchi kabi davlatlar iqtisodiy modernizatsiya qilinayotgan mintaqalarda fintech kompaniyalari iste'molchilar va investorlarga o'z mablag'larini samarali boshqarish uchun zarur bo'lgan raqamli vositalarni taqdim etishda muhim rol o'ynamoqda. Ushbu islomiy fintech kompaniyalariga ko'proq investitsiyalar yo'naltirilsa, biz sektorning o'sishini ko'rishimiz mumkin.

4-rasm. Islom moliyasi kelgusi davrdagi prognozi

G'arb va islom yurisdiksiyalarida texnologiyaga asoslangan shariatga mos banklarni yaratish ko'payib bormoqda. Ayniqsa, Markaziy Osiyo kabi davlatlar iqtisodiy modernizatsiya qilinayotgan mintaqalarda fintech kompaniyalari iste'molchilar va investorlarga o'z mablag'larini samarali boshqarish uchun zarur bo'lgan raqamli vositalarni taqdim etishda muhim rol o'ynamoqda. Ushbu islomiy fintech kompaniyalariga ko'proq investitsiyalar yo'naltirilsa, biz sektorning o'sishini ko'rishimiz mumkin.

Maqola bo'yicha xulosa va takliflar (Conclusions/Заключения). Islom moliyasi bugungi kunga kelib jahon moliya tizimida katta ahamiyatga egahisoblanadi. Hozorgi kunga nomusulmon bo'lgan mamlakatlarda bu tizimdan samaralifoydalanib kelinmoqda. Bu esa islom moliyasini yanada chuqurroq o'rganishni talab etadi. O'rganishlar natijalaridan bir qancha xulosalarga kelish mumkin. Dualistik tizim ko'p mamlakatlarda o'zini oqlagan va moliya tizimida raqobat muhitini rivojlantirib mamlakat aholisiga moliya tizimidan samarali foydalanish uchun imkoniyatlarni vujudga keltirgan. Islom moliyasini amoliyotga yo'lga qo'yiladigan bo'lsa bizning moliya tizimimizda katta o'zgarish mumkin yani an'anaviy moliya bilan parallel ravishda bu tizim teng faoliyat yuritisa mamlakatda ikki moliyaviy tizimni raqobatlashuvi yuzaga keladi va iqtisodiyotda o'ziga hos imkoniyatlar ochiladi. Yuqoridagi ko'rsatkichlar tahlilida so'ngi besh yil ichida past natijalar kuzatilmagan. Shuni alohida ta'kidlash keraki, 2020-yilda pandemiya sharoitida ham islom moliyasi natijalari tushmagan va yuqori ko'rsatkichlar qayd etgan. Shundan so'ng musulmonlar kam istiqomat qulivchi mamlakatlar ham o'zlarining moliya siyosatiga islom moliyasini joriy qilib dualistik tizimni shakllantirish yo'lidan bormoqda. Agar bu tizimni joriy qilsak islom mamlakatlari va musulmon aholisi ko'p bo'lgan mamlakatlardan tashqi investitsiyalar jalb qilib tashqi investitsiya salohiyatini yanada oshirish

Maxsus son 2024

mumkin. Shu bilan bir qatorda bizning aholimiz aksar qismi musulmon bo'lganligi sababli ichki investitsiya muhitini ham rivojlanishiga katta hissa qo'shishi mumkin. Shunday ekan, musulmon davlatlaridagi faoliyati islomiy moliyalashtirishga asoslangan mavjud banklar, investitsiya fondlari va kompaniyalar mablag'larini O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va xususiy sektorni qo'llab-quvvatlash maqsadida jalb etish

ayni muddaodir. Tahlilimizda o'rganilgan mamlakatlarning moliya tizimi o'rgangan holda mamlakatimizda an'anaviy moliya bilan birgalikda islom moliyasini jalb qilib, dualistik tizimni joriy qilish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

References:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Islom taraqqiyot banki guruhi va Arab muvofiqlashtirish guruhi jamg'armalari bilan hamkorlikni yanada kengaytirish va chuqurlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2019-yil 5-martdagi PQ-4224-son qarori.
2. Mahdi, I. B. S., & Abbas, M. B. (2018). Relationship between capital, risk and liquidity: a comparative study between Islamic and conventional banks in MENA region.
3. Research in International Business and Finance, 45, 588-596. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2017.07.113>
4. Nagayev, R., Disli, M., Inghelbrecht, K., & Ng, A. (2016). On the dynamic links between commodities and Islamic equity. Energy Economics, 58, 125-140. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2016.06.011>
5. Kalimullina, M. Islamic finance in Russia: A market review and the legal environment. Global Finance Journal, 46, 100534. <https://doi.org/10.1016/j.gfj.2020.1005344>
6. Gambееva, Yu. N., & Medvedeva, S. N. (2018) Islamic finance: features of formation and development. Russian Journal of Entrepreneurship <https://doi.org/10.18334/rp.19.1.3875>
7. Abrorov Sirojiddin Zuxridin o'g'li (2021) Jahon mamlakatlarida sukuk bozori rivojlanishining tahlili. Iqtisodiyot va ta'lim 5-son, 250-254-bet
8. <https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/uk-islamic-finance-market>
- ..